

UOT 343

Elnur NƏCƏFOV

AMEA-nın dissertantı,

AR Vəkillər Kollegiyasının və

Mediasiya Şurasının üzvü

e.mail: nacafovelnur@mail.ru

CASUSLUĞUN SUBYEKTİV CƏHƏTİ

Açar sözlər: cinayətin motivi, casusluq, cinayətin məqsədi, təqsir, cinayət hüququ, dövlətin təhlükəsizliyi.

Ключевые слова: мотив преступления, шпионаж, цель преступления, вина, уголовное право, безопасность государства.

Keywords: motive for the crime, espionage, the purpose of the crime, guilt, criminal law, state security

Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd olunduğu kimi, habelə ali məhkəmə orqanlarının formalaşdırdığı prezident xarakterli və preyudisial əhəmiyyətli hüquqi mövqeyə görə, hər bir cinayət əməli araşdırılarkən onun tərkibinin düzgün müəyyən edilməsi və düzgün tövsif edilməsi cinayət əlamətlərini əks etdirən əməllərin cinayət olub-olmamasını, cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsiri olub-olmamasını müəyyənləşdirməyə, habelə həmin cinayətə görə təqsirləndirilən şəxsə ədalətli cəza təyin edilməsinə yönəlmişdir. Əks hal təqsiri olmayan şəxsin məsuliyyətə alınmasına, yaxud da cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsin məsuliyyətdən kənar qalmasına, cəzanın düzgün olmayan tətbiqinə səbəb ola bilər. Bu isə öz növbəsində Cinayət Məcəlləsinin əsaslandığı qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalət və humanizm prinsiplərinin pozulmasına gətirib çıxara bilər [1].

Digər cinayətlərdə olduğu kimi ictimai təhlükəli əməl olaraq casusluq cinayətinə subyektiv və obyektiv əlamətlər məcmu halında səbəb olur və bu zaman sözügedən cinayətdə obyekt və obyektiv

cəhətin əlamətləri sonunda gəlsə də cinayətin subyektiv və subyektiv cəhəti əvvəldə gəlir. Yəni ən əvvəl bu cinayətin xüsusi subyektiv olmalıdır, daha sonra onun motiv, məqsəd və emosiya ilə bağlı psixi yanaşmaları olmalıdır, daha sonra isə digər tərkib əlamətlərinə münasibəti müəyyən edilməlidir.

Məlum olduğu kimi cinayətin subyektiv cəhəti – cinayətin bilavasitə törədilməsi ilə əlaqədar şəxsin psixi fəaliyyətidir. O, ictimai təhlükəli əməli etməyə qətiyyət yaradan dərk edilən tələbatı, əməlin obyektiv əlamətlərinin şüurda inikasını (ya da inikas imkanını) və bunlara münasibəti ifadə edir.

Casusluq cinayəti xarakterinə görə gizli törədilən cinayətlər sırasında ən öndə dayanır. Bir çox hallarda bu cinayətin törədilməsi zamanı cinayətin obyektiv cəhətinin əlamətlərini ehtiva edən hərəkətlərin edilməsinin müəyyənləşdirilməsində çətinliklər yaranır və ya digər səbəblərdən (müvəqqəti olaraq casusun səbəbli hərəkətsizliyi ilə bağlı və s.) bu hərəkətləri müəyyən etmək mümkün olmur.

Çünki məhkəmə təcrübəsi onu göstərir ki, bu kimi işlərlə bağlı şəxsin törətdiyi cinayət əməlinin obyektiv tərəfi ondan ibarətdir ki, şəxs, casusluq etmək niyyəti ilə konkret hərəkətlərin edilməsi ilə xarakterizə olunan ilkin addımları atır (gizli əlaqələr yaratma, saxlanma yerinin müəyyən olunması, foto, audio, video çəkilişin aparılması və s.) lakin, bəzən həmin işin yekunlaşdırılması ilə bağlı müvəqqəti maneələr olduğundan (ərəzidə kənar şəxslər olması ilə bağlı və s.) müəyyən hərəkətləri etmək istədiyi halda bu imkanlara ma-

lik ola bilmir. Bununla da şəxsin casusluq cinayətini törətməsini ehtiva edən hərəkətlərin dairəsi məhdudlaşdığından yalnız ilkin hərəkətləri etdiyi müəyyən olunur və belə görünə bilər ki, guya o hər hansı başqa hərəkətlər etməmiş və ya etmək istəməmişdir. Ona görə müvafiq hüquq mühafizə orqanı casusluqda şübhəli bilinən şəxsə münasibətdə əməldə cinayət tərkibinin obyektiv tərəfi kimi yalnız bu halları deyil, eyni zamanda cinayət əməllərinin subyektiv tərəfinin sübuta yetirilməsinin vacibliyinə də əhəmiyyət verir və bu halların sübuta yetirilməsinə xüsusi diqqət ayırır.

Qeyd etdiyimiz kimi, CM-nin 276-cı maddəsi üzrə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün xüsusi subyektiv casusluq etmək istəyinin müəyyən olmasına paralel olaraq buna mane olan hallara, casusun imkanlarına diqqət yetirilməlidir. Cinayət hüquq nəzəriyyəsində belə imkanı məhdudlaşdıran müxtəlif səbəblər göstərilə bilər. Məsələn, subyektiv və obyektiv xarakterli belə hallara casusun hansısa məsələ üzrə xüsusi biliyinin olmamasının ona çətinlik yaratmasını, casusun əməli törətmək istədiyi zamanda səhhətində problemlərin yaranmasını; eyni vaxta bir neçə məlumatı əldə etmək mümkün olmadıqda casusluğun predmeti barəsində seçim edə bilməməsini, ərazidəki insan aktivliyinin olması qorxusunu və s. halları qeyd etmək olar.

Əməlin törədilməsi imkanlarını məhdudlaşdıran halların təhlilindən görünür ki, bu kimi vəziyyətlərdə şəxsin törətdiyi cinayət əməlinin obyektiv tərəfi ondan ibarət olur ki, o, casusluq etmək niyyəti ilə müəyyən addımlar atır, lakin, bu əməlinin törədilməsi imkanlarını məhdudlaşdıran halların mövcudluğu səbəbindən müvəqqəti olaraq öz niyyətlərini həyata keçirə bilmir.

Göründüyü kimi bu kimi hallarda casusluqda şübhəli bilinərək saxlanılan şəxsin əməlini tövsif edərkən irəli sürülən ittihamın mahiyyəti onun etdiyi hərəkətlərlə məhdudlaşmamalı, onun hər hansı başqa hərəkətlər etməməsi, belə hərəkətləri etmək niyyətində olamaması kimi qiymətləndirilməməlidir.

Ona görə tövsif zamanı casusa münasibətdə cinayətin obyektiv tərəfi kimi yalnız bu hallar göstərilməməli, cinayət əməlinin subyektiv tərəfinin sübuta yetirilməsinin vacibliyinə xüsusi diq-

qət yetirilməlidir.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsinə görə cinayətin subyektiv cəhətinin elementlərini: 1) Təqsir, 2) Motiv, 3) Məqsəd təşkil edir [2, s.158].

Qeyd etdiyimiz kimi bu cinayətin xüsusi subyektivliyinin olması, bu subyektivliyin xüsusi bilik, bacarıq və təcrübəyə sahib olması və bundan irəli gələrək öz hərəkətlərinin nəticələrini qabaqcadan təxmin edə bilməsi hüquq təbiiqetmədə bu cinayətin subyektiv cəhətinin əhatəli müəyyən edilməsinə zəruri edir. Bu baxımdan cinayətin subyektiv cəhətinin əsas əlaməti olan təqsir anlayışının təhlil edilməsi vacibdir [3, s.10].

Bildiyimiz kimi, təqsir – subyektiv cəhətin zəruri elementidir, çünki bütün cinayət tərkiblərinə daxil edilmişdir.

Məlumdur ki, təqsir dedikdə, şəxsin törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ və onun nəticələrinə qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibəti nəzərdə tutulur. Təqsirsizlik prezumpsiyası və təqsirə görə məsuliyyət prinsipləri ilə təqsir cinayət tərkibinin mütləq elementi kimi təsbit edilir və şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin əsasını təşkil edir. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 7-ci maddəsinə uyğun olaraq, yalnız törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) və onun nəticələrinə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və cəzalandırıla bilər. Şəxs təqsirsiz olaraq vurduğu zərəərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz.

Cinayət qanunvericiliyi təqsirin iki - qəsd və ehtiyatsızlıq formalarını fərqləndirir. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 24-cü maddəsinə əsasən, əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) yalnız qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törətmiş şəxs cinayət törətməkdə təqsirli sayılır.

Casusluq cinayəti yalnız qəsdən törədildiyi üçün burada cinayətin ehtiyatsızlıqdan törədilmiş əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) kimi araşdırılmasına zərurət yoxdur.

Qəsdən törədilmiş cinayətlər birbaşa və ya dolayı qəsdlə törədilsə də, casusluq yalnız birbaşa qəsdə törədilir. Yəni casusluqda əməlinin dolayı qəsdlə törədilməsi, cinayətkarcasına özünəgüvənmə və ya cinayətkarcasına etinasızlıq nəticəsində törədilməsindən söhbət gedə bilməz.

Burada diqqət yetirildikdə görmək olur ki, təqsir şüur və iradə kimi psixoloji elementlərin məcmusudur və bu elementlər müvafiq olaraq ictimai təhlükəli davranışın əqli və iradəvi tərəflərini təşkil edir.

Əqli meyar ondan ibarətdir ki, təqsirli şəxs əməlin ictimai təhlükəliliyini və belə əməlin törədəcəyi ictimai təhlükəli nəticələri dərk edir. Yəni şəxs öz əməlinin ictimai təhlükəli xarakterli olmasını dərk etməklə ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsinin qaçılmaz olmasını və ya baş verəcəyi ehtimalını əvvəlcədən görür;

İradəvi element cinayətin subyektinin şüurunda baş verən iradəvi proseslərlə səciyyələnir: şəxs ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsini arzu edir və ya şüurlu surətdə onlara yol verir, yaxud yüngül fikirliliklə ictimai təhlükəli nəticələrin qarşısının alınmasına ümid edir.

Qeyd etdiyimiz kimi casusluq cinayətlərinin subyektiv cəhəti birbaşa qəsd nəzərdə tutduğu üçün casusluqda şəxs əməllərinin ictimai təhlükəli xarakterini dərk etdiyindən, ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsini arzu etdiyindən burada digər iradəvi elementlər mövcud olmur.

Cinayətin subyektiv cəhətinə nəzər yetirdikdə görmək olur ki, təqsirin dolayı qəsd formasının casusluq cinayətində mövcudluğunu istisna edən hal, dolayı qəsdin iradəvi momentinin casusluq cinayətində olmasının mümkünsüzlüyüdür. Belə ki, dolayı qəsdə şəxs ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsinə şüurlu surətdə yol versə də və ya onun baş verə biləcəyinə biganə yanaşsa da, bu ictimai təhlükəli nəticəni arzulamır. Casus isə CM-nin 276-cı maddəsinin dispozisiyasında sadalanan hallara nail olmağı məqsədli şəkildə arzu edir. Çünki xarici xüsusi orqanı tərəfindən xüsusi tapşırığı alan şəxs kimi hansı motivlə cinayəti törətməsindən asılı olmayaraq bu cinayəti düzünə qəsdlə törədir və onun qarşısında qoyulmuş nəticəyə çatmasını arzu edir.

Burada cinayətin xüsusi subyektinin sözügedən ictimai təhlükəli nəticəyə çatmaq arzusu bir çox obyektiv hallarla da təsdiq oluna bilər. Məsələn, şəxs ictimai təhlükəli nəticəyə çatmaq üçün xüsusi təlimlərə cəlb olunur, alçaq niyyətini gerçəkləşdirmək üçün üsul və vasitələr axtarır, hansı məlumatın dövlət sirri olduğunu təhlil edir, hansı

sair məlumatın dövlətin təhlükəsizliyi zərərinə istifadə etməyin mümkünlüklərini araşdırır və bu istiqamətdə xüsusi bilik və vərdişlər əldə edir və s. işlər görür. Təbii ki, bu kimi obyektiv meyarlara olduğu bir halda bu cinayətin yanakı qəsdlə törədilməsi haqda düşünmək heç bir anlam daşımır. Bu cinayətin xüsusi subyektinin müvafiq nəticəni məhz arzu etməsi şəxsizdir.

Cinayət qanunvericiliyinə görə təqsirin forması bilavasitə Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsindəki normanın dispozisiyasında nəzərdə tutula və ya normanın mətninin şərh edilməsi yolu ilə müəyyən edilə bilər.

Təqsirin formasının müəyyən edilməsi - yalnız qəsdən törədilmiş əməllərin cinayət məsuliyyətinə səbəb olduğu hallarda müvafiq məsuliyyətin yaranıb-yaranmaması (Cinayət Məcəlləsinin 128-ci maddəsi), obyektiv cəhətdən oxşar cinayətlərin fərqləndirilməsi (əməlin Cinayət Məcəlləsinin 284-cü və ya 285-ci maddəsi ilə və ya Cinayət Məcəlləsinin 274-cü və ya 276-cı maddəsi ilə təsnif edilməsi və s.), cinayətlərin təsnifatının müəyyən edilməsi (Cinayət Məcəlləsinin 15-ci maddəsinə müvafiq olaraq yalnız qəsdən törədilmiş cinayətlər xüsusilə ağır cinayətlər hesab olunur), cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün təyin edilməsi (Cinayət Məcəlləsinin 56.1-ci maddəsi) kimi məsələlərin həlli üçün zəruridir.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində təqsirin qarışıq (ikili) forması da mövcuddur. Qarışıq təqsir ilə törədilən cinayət zamanı şəxsin ictimai təhlükəli əmələ münasibəti qəsd, bu əməlin ictimai təhlükəli nəticələrinə münasibəti isə ehtiyatsızlıq formasında ifadə olunur.

Təqsirin qarışıq formasının casusluq cinayətinə heç bir aidiyyəti yoxdur. Çünki, xüsusi subyektin bu əməlin ictimai təhlükəli nəticələrinə də münasibəti qəsd formasında ifadə olunur.

Qeyd edilməlidir ki, subyektiv cəhətin müstəqil əlamətləri kimi motiv və məqsəd yalnız qəsdən törədilən cinayətlər zamanı, yəni qanunla qorunan ictimai dəyər, maraq və ya sərvətlərə zərər vurmaq meyli və niyyətinin olduğu hallarda mövcud olur. Təqsirin ehtiyatsızlıq formasında isə şəxsin niyyəti təhlükəli nəticələrin baş verməsinə yönəlmir. Ehtiyatsızlığın hər iki növündə cinayətin motiv və məqsədi deyil, müvafiq nəticələrin

baş verməsinə səbəb olmuş davranışın motiv və məqsədləri mövcud ola bilər. Burada davranışın motivi və məqsədi ilə baş vermiş ictimai təhlükəli nəticə arasında daxili əlaqə olmur [4].

Qeyd olunduğu kimi, motiv və məqsəd cinayət məsuliyyəti üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bəzi hüquq alimlərinin mövqeyi bundan ibarətdir ki, motiv və məqsəd bütün cinayət tərkiblərinə daxil edilmədiyi üçün onlar subyektiv cəhətə fakultativ elementləri sayılır.

Əvvəlcə, motiv və məqsəd bəzən cinayət tərkibinin subyektiv cəhətinin əsas əlamətləri də ola bilər. Belə hallarda bu əlamətlərin mövcud olmaması cinayət tərkibinin mövcud olmaması deməkdir. Məsələn, vəzifə səlahiyyətlərindən sui – istifadə (maddə 308.1) tərkibi o halda (digər əlamətlərlə birlikdə) mövcud ola bilər ki, vəzifəli şəxs bu maddədə nəzərdə tutulan əməlləri xidməti vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar özü və ya üçüncü şəxslər üçün qanunsuz üstünlük əldə etmək məqsədilə etmiş olsun. Bu halda əgər özü və ya üçüncü şəxslər üçün qanunsuz üstünlük əldə etmək məqsədi yoxdursa və ya başqa motivlər varsa, onda bu əməl ya başqa maddə ilə tövsif ediləcək, ya da cinayət deyil, başqa növ hüquq pozuntusu hesab olunacaqdır.

Casusluqda isə əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanlarına sair məlumatları vermə, vermək məqsədilə oğurlama və ya toplama əməlinin Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyi zərərinə olaraq istifadə etmək üçün törədilməsi bu cinayətin subyektiv cəhətinin əsas əlaməti hesab olunur.

İkincisi, motiv və məqsəd cinayət tərkibinin hansı maddə ilə cinayət tərkibi yaratmasının müəyyən edilməsi və tövsif edilməsi üçün əlamət kimi çıxış edə bilər. Məsələn, əgər qəsdən adam öldürmə cinayəti xüsusi motiv və məqsəd olmadan, digər ağırlaşdırıcı hallarsız törədilibsə, bu, 120.1-ci maddədə nəzərdə tutulduğu kimi, adi qətl kimi tövsif olunur. Əgər qətl milli, irqi, dini ədavət və ya düşmənçilik niyyəti ilə törədilibsə, bu, 120.2.12-ci maddə ilə tövsif olunur.

Üçüncüsü, cinayətin motiv və məqsədi cəza təyin edilərkən, məsuliyyəti ağırlaşdıran, yaxud yüngülləşdirən səbəblər kimi çıxış edə bilər. Mə-

sələn, AR CM-nin 61.1.6-cı maddəsinə uyğun olaraq, «cinayətin ... tamah məqsədi ilə və ya sair alçaq niyyətlərlə, habelə başqa cinayəti ört-basdır etmək və ya onun törədilməsini asanlaşdırmaq məqsədi ilə törədilməsi» cəzanı ağırlaşdıran səbəblərdir.

Motiv (latınca moveo – hərəkət edirəm) ictimai təhlükəli əməli etməyə sövq edən səbəb və niyyətdir [5, c.6]. Cinayət (psixoloji planda) – insanın fərdi fəaliyyətidir. Ona görə də cinayət motivinin cinayət – hüquqi anlayışı, ümumi psixologiyada verilən izaha əsaslanmalıdır.

Psixologiyaya elmində «motiv» dedikdə, şəxsiyyətin fəallıq amilləri, insan davranışının əsasında duran hərəkətverici qüvvə başa düşülür. Psixoloqlar motivi, yekdilliklə səbəbin başlanğıc nöqtəsi hesab etsələr də, insan iradəsini, hansı konkret amillərin və deməli, motivlərin hərəkətə gətirməsi məsələsində vahid fikrə gələ bilmirlər. Bəziləri hesab edirlər ki, motiv müəyyən şəraitdə insanın ehtiyac hiss etdiyi tələbatdır, onun meyl və istək şəklində subyektiv yaşantısıdır. Başqaları, tələbatı insan davranışının əsas amili kimi qəbul etsələr də, digər səbəblərin olduğunu da inkar etmirlər.

Bu fikir cinayətəkar fəaliyyətin psixoloji məzmununun xüsusiyyətlərinə tamamilə cavab verir. Cinayətin subyektiv tərəfinin tədqiqi göstərir ki, cinayət törədən şəxsin əhatə olunduğu şərait ona müxtəlif cür təsir edir. Bəzi hallarda, bu, onu hərəkətə sövq edən bu və ya digər tələbat (stimul) kimi çıxış edir, bəzi hallarda isə daxili tələbatı susduraraq, cinayətəkar davranışa başqa amilləri sövq edir.

Bu mənada cinayət motivlərini üç növə ayırmaq olar: tələbat, emosiya (hiss) və maraq. Cinayət motivlərinin tələbat növünü casusluqla uzlaşdırmaq çox çətindir. Çünki, bu növ daha aydın şəkildə cinsi cinayətlərdə çıxış edir (məs. zorlamada).

Emosiya motivləri şəxsiyyətə qarşı bir çox cinayətlər üçün xarakterikdir (məs. qisas, yaxud qısqanclıq zəminində qətl).

Maraq daha çox yeniyetmələr tərəfindən törədilən cinayətlərdə motiv kimi çıxış edir, məsələn, oğurluqda yeniyetmənin kolleksiya toplamaq (marka, sikkə), texnikanı öyrənmək marağı motiv

kimi çıxış edə bilər.

Digər cinayətlərdə olduğu kimi casusluqda da bir neçə motivin olması mümkündür. Yəni, şəxsin psixoloji vəziyyəti bir motivlə məhdudlaşmaya da bilər [6, c.60].

Casusluq cinayətinin ibtidai istintaqı və məhkəmə araşdırılması göstərir ki, bu cinayətlərin törədilməsinin daha çox aşağıdakı motivlərinə rast gəlinir.

– dövlətimizin konstitusiyaya quruluşuna qarşı qərəzli (düşmən) münasibət;

– dövlətimizin milli, dini, etnik nümayəndələrinə qarşı qərəzli (düşmən) münasibət:

– tamah;

– avantürizm, xüsusi macərəyə və ya risk etməyə meyillilik;

– qorxaqlıq;

– qətiyyətsizlik və s.

Sadalanın motivləri də öz növbəsində 3 qrupa ayırmaq olur:

– siyasi motivlərə;

– alçaq, rəzil motivlərə;

– məişət xarakterli motivlərə.

Cinayət motivinin cinayət məsuliyyəti üçün əhəmiyyəti olduğu kimi, cinayət işində mühüm sübuti əhəmiyyəti vardır. Cinayət motivinin müəyyənləşdirilməsi zərurətini, hər şeydən əvvəl, işdə obyektiv həqiqəti aşkar etmək vəzifəsi diktə edir. Cinayətin motivi məlum deyilsə, müstəntiq və məhkəmə hansı konkret cinayətlə məşğul olduqlarını deyə bilməzlər. Məsələn, müəyyən edilərsə ki, soyğunçuluq xuliqanlıq niyyəti ilə törədilmişdir, onda bu, xuliqanlıq sayılır; zahiri əlamətlərə görə qətlə oxşayan cinayət – zəruri müdafiə (xuliqanlıqdan) hesab olunur.

Buna görə də motivin müəyyənləşdirilməsi zərurəti cinayət-prosessual qanunvericiliyində də möhkəmləndirilmişdir. Müvafiq cinayət tərkibinə daxil olub-olmamasından asılı olmayaraq, motiv, hər bir cinayət işində sübut olunmalı səbəblər sırasına daxil edilir. Cinayətin motivi həmişə sübut predmetidir. Hər bir cinayət işində motiv müəyyən edilməlidir, çünki bunsuz nəinki cinayətin düzgün təsvir edilməsi, hətta cəzanın fərdiləşdirilməsi də mümkün deyil.

Bu cinayətin hazırlanmasında, törədilməsində emosiya motiv və məqsədin formalaşmasına ciddi

di təsir göstəribsə, yaxud həlledici rol oynayıbsa, emosiya hüquqi əhəmiyyət kəsb edir (bir halda tərkibə daxil olub məsuliyyəti differensasiya edir, bəzənsə məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi nəzərdə tutulur).

Qeyd etdiyimiz kimi cinayətin motivi – cinayət edən şəxsin buna sövq edilməsidir. Lakin bu və ya digər amilin sövqedicisi olduğunu aşkar etmək hələ insan davranışının – cinayət etmiş şəxsin – niyyətini açmaq demək deyil. Bu amilin (tələbat, hiss) nə üçün və necə motiv olduğunu aydınlaşdırmaq da əhəmiyyətlidir. Motivün hərəkətə səbəb olması üçün müvafiq məqsəd olmalıdır. Hüquq alimləri haqlı olaraq qeyd edir ki, “motiv və məqsəd yaxın anlayışlardır” [7, s.239].

Beləliklə motiv və məqsəd müstəqil anlayışlar olsa da, onları buna görə fərqləndirmək lazımdır ki, motiv – sövq edəndir, məqsəd – cinayətkar fəaliyyətin istədiyi son nəticə. Məsələn, quldurluq zəminində qətlin motivi – tamah, məqsədi – zərərçəkəni həyatdan məhrum etmək. Cinayətin məqsədi motivdən fərqli olaraq, cinayətkarın çatmaq istədiyi nəticədir. İnsanın daxilindəki meyl və hiss hərəkətverici motivə çevirən məhz məqsəddir. Fəaliyyətin növü, üsul və vasitələri də məqsəddən asılıdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, habelə rəhbər məhkəmə sənədləri ilə müəyyən edilən imperativ xarakterli yanaşmalara görə cinayət qanunvericiliyində subyektiv cəhətin müstəqil əlaməti olan məqsəd üç aspektdə çıxış edir [8]:

– cəzanı ağırlaşdıran hal kimi;

– cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi və;

– cinayət tərkibinin fakultativ əlaməti kimi.

Ümumiyyətlə, CM-nin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmadıqda cəza təyin edilərkən məqsəd cəzanı ağırlaşdıran hal kimi məhkəmə tərəfindən nəzərə alınır. Belə ki, AR CM-nin 61.1.6-cı maddəsinə əsasən, cinayətin milli, irqi və ya dini düşmənçilik, dini fanatizm, digər şəxslərin qanuni hərəkətlərinə görə qisas almaq zəminində və s. məqsədlərlə törədilməsi cinayəti ağırlaşdıran hal hesab olunur.

Casusluq cinayətinin törədilməsində isə məqsəd cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi qeyd olunur və bu məqsədin əsasını dövlətin təhlükə-

sizliyi zərərinə yönələn alçaq niyyət təşkil etdiyindən bu cinayət xarakterinə və böyük ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə təsnifat üzrə xüsusilə ağır cinayət hesab olunur.

Qeyd edildiyi kimi zəruri əlamətlər hər bir cinayət tərkibinə məxsus elə əlamətlərdir ki, onlar mövcud olmadıqda cinayət tərkibi yaranmır. Cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi məqsəd məddənin dispoziyasında nəzərdə tutulduğu təqdirdə çıxış edir. CM-in 276-cı maddəsinin dispoziyasında da məqsəd zəruri əlamət kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 276-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulan dövlət sirri olan məlumatları xarici dövlətə, xarici təşkilata və ya onların nümayəndələrinə vermə, yaxud vermək məqsədilə oğurlama, toplama və ya saxlama, habelə xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanlarının tapşırığı ilə Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyi zərərinə olaraq istifadə etmək üçün sair məlumatları vermə, vermək məqsədilə oğurlama və ya toplama əməli buna misal ola bilər.

AR CM-nin 276-cı maddəsinin dispoziyasında bilavasitə nəzərdə tutulduğu üçün bu cinayətin subyektiv cəhətinin müstəqil əlaməti olan məqsəd cinayət tərkibinin fakultativ əlaməti kimi çıxış etmir.

Bəzi cinayətlərin fərqli tərkiblərində müxtəlif rol oynayan əlamət kimi – fakultativ əlamətlər bütün cinayət tərkibləri üçün zəruri deyil. Məqsəd – tövsifedici tərkibin dispoziyasında cinayətin fakultativ əlaməti kimi yer almaqla, cinayət

tin törədilməsi ilə bağlı daha ağır sanksiya tətbiqini nəzərdə tutur. Məsələn, qaçaqmalçılıqla malların və digər əşyaların xüsusilə külli miqdarda keçirilməsi məqsədi ilə törədilməsi (Cinayət Məcəlləsinin 206.1-2-ci maddəsi).

Bəzi tərkiblərin subyektiv cəhətinin zəruri əlaməti qismində xüsusi məqsədi nəzərdə tutur, məsələn, Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya quruluşunu zorla dəyişdirmək və ya dövlətin ərazi bütövlüyünü parçalamaq məqsədi (CM-in 280-ci maddəsi), dövlətin müdafiə qabiliyyətini və ya iqtisadi təhlükəsizliyini zəiflətmək məqsədi (CM-in 282-ci maddəsi) və s. Qanunverici bəzən subyektiv cəhətin konstruktiv əlaməti qismində motivi fərqləndirir, məsələn, xidməti və ya siyasi fəaliyyətə görə qisas almaq niyyəti (CM-in 277-ci maddəsi).

Casusluq cinayətinin subyektiv cəhətini araşdırarkən müəyyən olunur ki, bəzi hallarda bu cinayətin xüsusi subyektiv törətdiyi əməlinin xüsusiyyətləri və nəticələri ilə bağlı yanılmalara yol verdiyi üçün bu onun obyektiv realılıqla uzlaşmayan təəssüratlarının formalaşmasına səbəb olur. Bu yanılmalar cinayət hüquq nəzəriyyəsində səhv kimi adlandırılır və səhvlər də hüquqi və faktiki səhvlərə bölünür [9,s.47-57]. Bu cinayətlərlə bağlı təcrübədə hüquqi səhvlərdən fərqli olaraq faktiki səhvlərə rast gəlinir. Casusluqda faktiki səhvləri: obyektə nisbətdə, qəsd edilən predmetə nisbətdə, cinayətin törədilməsi üsulunda, onun törədilməsi vasitələrində, səbəbli əlaqə məsələlərində, cəzanı ağırlaşdıran və ya yüngülləşdirən hallara nisbətdə özünü büruzə verə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 244.1-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 17 mart 2011-ci il tarixli Qərarı, “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Məlumatı”. Bakı. 2011-ci il
2. Парог А.И. Субъективная сторона преступления // Уголовное право. Общая часть. Учебник / Под редакцией Б.В.Здравомыслова, Ю.А.Красикова, А.И.Парога. М.: Юридическая литература, 1994. с. 158
3. Дагель П.С. и Михеев Р.И. Теоретические основы установления вины. Владивосток: 1975, с.10
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 142-ci maddəsinin həmin Məcəllənin 56-cı maddəsinin tətbiqi baxımından şərh olunmasına dair” AR Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 7 aprel 2021-ci il tarixli qərarı / “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Məlumatı”. Bakı. 2021

5. Волков Б.С. Мотив и Квалификация Преступления. Казан: Издательство Казанского Университета.1968. с. 6
6. Петелкин Б.Я. Мотивация Преступного поведения // Механизм преступного поведения. М.: Наука, 1981. с. 60
7. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Част Общая. с. 239
8. “AR CM-nin 234.2-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” Konstitusiya Məhkəməsi Palatasının 23.07.2021-ci il tarixli Qərarı / “Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Məlumatı”. Bakı. 2021
9. Якушин В.А. Ошибка и его уголовно-правовое значение. Казань.: Издательство Казанского Университета, 1988. с. 47-57

Эльнур НАДЖАФОВ

СУБЪЕКТИВНЫЙ АСПЕКТ ШПИОНАЖА

Резюме

В статье рассматриваются различные теоретические и практические подходы, характеризующие субъективную сторону шпионажа. Проанализированы мотивы и цели преступления, изучены особенности прямого умысла совершения этого преступления. Подчеркнуты основания того, что данное преступление представляет собой общественную опасность и квалифицируется как особо тяжкое преступление. Было отмечено, что важно обратить внимание на теоретические и практические аспекты борьбы со шпионажем.

Elnur Najafov

SUBJECTIVE ASPECT OF ESPIONAGE

Summary

The article discusses various theoretical and practical approaches that characterize the subjective side of espionage. The motives and goals of the crime are analyzed, the features of the direct intent of committing this crime are studied. The grounds are underlined that the given crime is a public danger and is qualified as an especially grave crime. It was noted that it is important to pay attention to the theoretical and practical aspects of the fight against espionage.